

Odwiedzenie od wiary według Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r.

Łącząca od 1815 r. Królestwo Polskie i Cesarstwo Rosyjskie unia personalna nie pozostawała bez wpływu na zakres wolności i tolerancji religijnej w Królestwie Polskim. Charakter wyznaniowy Cesarstwa Rosyjskiego, połączony z konfesyjnością prawosławną na czele, miały determinujący wpływ na wzajemne relacje państwo–Kościół. Znalazło to odzwierciedlenie zarówno w postanowieniach konstytucji z 1815 r., jak i statutu organicznego z 1832 r. oraz przepisów wykonawczych do nich, w tym także z zakresu prawa karnego.

Konstytucja Królestwa Polskiego z 27 listopada 1815 r. określała nie tylko jego ustrój, ale również w art. 11 wzięła pod „szczególną opiekę rządu religię katolickorzymską, wyznawaną przez największą część jego mieszkańców, nie uwłaczając przez to wolności innych wyznań, które wszystkie bez wyłączenia, obrządki swe całkowicie i publicznie pod protekcją rządu odbywać mogą”. Zasada wolności i równości wyznań wobec prawa oraz tolerancji religijnej w życiu publicznym i prywatnym, ale tylko w stosunku do wyznań chrześcijańskich, zaliczana była do katalogu praw obywatelskich we wspomnianej konstytucji. Przy czym różność wyznań nie miała stanowić żadnej przeszkody w używaniu praw cywilnych i politycznych, ale tylko w odniesieniu do członków wyznań chrześcijańskich. Przepis ten (art. 11 zd. 2) budził jednakże znaczne kontrowersje interpretacyjne, ponieważ w zasadzie wyłączał wyznawców religii niechrześcijańskich (Żydów, muzułmanów, karaimów) spod równego traktowania wobec prawa¹.

Natomiast w statucie organicznym dla Królestwa Polskiego z 26 lutego 1832 r., który praktycznie zniósł Konstytucję z 1815 r., w tzw. Przepisach ogólnych (w art. 5) zagwarantowano wolność wyznawania określonej religii każdej osobie w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym, zarówno prywatnie, jak i publicznie. Ponadto wyznanie nie mogło być kryterium różnicującym poddanych panującego wobec prawa i przywilejów².

¹ Z. Zarzycki, *Wolność religijna w pierwszych polskich konstytucjach do połowy XIX w.*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2010, t. 13, s. 36-37.

² *Ibidem*, s. 38-39.

Jednymi z najważniejszych przepisów, mających faktyczny wpływ na zakres praw i wolności obywateli w poszczególnych państwach, są przepisy prawa karnego. W Królestwie Polskim początkowo obowiązywał Kodeks Karzący z 1818 r., a następnie Kodeks Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r., stanowiący modyfikację obowiązującego od roku 1845 rosyjskiego Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych.

Przestępstwa przeciwko religii w Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych uznano za bardzo ważne, zaliczając je do przestępstw dotyczących bezpośrednio Rządu. Umieszczenie ich na czele części szczególnej Kodeksu³ – i to nawet przed przestępstwami stanu, czyli przeciwko państwu – świadczyło o tym, że były one ściśle połączone z najwyższą władzą państwową, ale nie tylko ją szczególnie obchodzącą, lecz także społeczeństwo i osoby prywatne⁴. Religia traktowana bowiem była jako jeden z czynników, na którym opierało się życie społeczne⁵.

Jak napisał anonimowy autor opracowania przedstawiającego najważniejsze przepisy Kodeksu: „Religia jest główną podstawą porządku i pomyślności społeczeństw”⁶, dlatego też twórcy Kodeksu uznali za konieczne stawić czoła zamachom dążącym do zachwiania wiary, mianowicie chrześcijańskiej, a szczególnie prawosławnej⁷. Jednym z takich zamachów godzących w fundamenty religijne państwa było odstąpienie od wiary. Apostazja początkowo była zagrożona wyłącznie karami kościelnymi, z chwilą jednak, gdy chrześcijaństwo stało się religią państwową, przeistoczyła się w przestępstwo nie tylko przeciwko religii, ale też dobru państwa⁸.

Odstąpienie od wiary w Kodeksie było ujęte niezwykle szeroko. Szerzej niż to, co współcześnie ujmuje się pod pojęciem przestępstwa apostazji. Kodeks wyróżniał cztery gatunki odstąpienia od wiary: 1) odwiedzenie od wiary, 2) kacerstwo, 3) odszczepieństwo i 4) niezachowanie przepisów Kościoła⁹.

³ Romuald Hube, wyjaśniając analogiczną systematykę w projekcie rosyjskiego Kodeksu kar głównych i poprawczych z 1845 r., stwierdził, że o ich umiejscowieniu jako pierwsze w kodeksie przesądziły względy wyższe, które nakazywały przestępstwom tym naznaczyć pierwsze miejsce, chociaż właściwie są one przestępstwami przeciw moralnemu istnieniu państwa; R. Hube, *Historia prawa karnego rosyjskiego*, t. I, cz. 2. *Panowanie cesarza Mikołaja I i Aleksandra II*, Warszawa 1872, s. 52, przyp. 2.

⁴ F. Maciejowski, *Wykład prawa karnego w ogólności z zastosowaniem Kodeksu kar głównych i poprawczych z dniem 20 grudnia/1 stycznia 1848 r. w Królestwie Polskiem obowiązującego tudzież ustawy przechodniej i instrukcyi dla sądów*, Warszawa 1848, s. 253.

⁵ W.M. Borowski, *Bluźnierstwo, znieważenie świętości i profanacja, według kodeksu karnego z 1903 roku*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1925, R. 53, nr 17, s. 262.

⁶ *Treść najważniejszych przepisów w kodeksie kar głównych i poprawczych zawartych. Z niektórymi objaśnieniami, do obwieszczenia ludowi przeznaczona*, Warszawa 1847, s. 6. Autorem tej publikacji był Ignacy Franciszek Stawiarski.

⁷ F. Maciejowski, *Wykład prawa karnego...*, s. 257.

⁸ P. Jagiełło, *Apostazja od katolicyzmu w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, „Wrocławskie Studia Erazmiankie” 2016, z. X, s. 407-408; P. Sadowski, *Apostazja i abiuracja – zagadnienie odstępstwa i powrotu do wiary i Kościoła*, „Studia Diecezji Radomskiej” 2007, R. 8, s. 247-249.

⁹ F. Maciejowski, *Wykład prawa karnego...*, s. 252.

Przedmiotem mojego przyczynku będzie tylko jeden z gatunków odstąpienia od wiary przewidzianych w Kodeksie, jakim było odwiedzenie od wiary, co można by potocznie określić jako zniechęcanie kogoś do niej. Zostało ono uregulowane w Kodeksie, w art. 190-201 oddziału pierwszego „O odwiedzeniu i odstąpieniu od wiary”, rozdziału drugiego „O odstąpieniu od wiary i przepisów Kościoła”, działu drugiego „O przestępstwach przeciw religii i o naruszeniu ochraniających ją przepisów”.

Za nakłonienie kogoś do odstępstwa od religii chrześcijańskiej – prawosławnej, rzymskokatolickiej lub innego chrześcijańskiego wyznania – do religii mahometańskiej, mojżeszowej¹⁰ lub innej niechrześcijańskiej wiary groziła kara pozbawienia wszelkich praw i zesłanie do ciężkich robót w twierdzach na czas od ośmiu do dziesięciu lat, a jeśli uczyniono to przy użyciu gwałtu, karę tę zaostrzano poprzez zesłanie do ciężkich robót w kopalniach na czas od dwunastu do piętnastu lat (art. 190)¹¹. Ponadto osoba, która przeszła z wiary chrześcijańskiej na wiarę niechrześcijańską, kierowana była do zwierzchności duchownej poprzedniego swego wyznania „dla upomnienia i nauki” i do czasu powrotu „na łono chrześcijanizmu” była zawieszona w używaniu praw swojego stanu (art. 191).

Forma odstępstwa od wiary określona w art. 190 Kodeksu była formą podstawową. W dalszej części Kodeksu wyróżniano różne sytuacje szczegółowe, które zapewne w związku z nią w praktyce występowały.

„Jeżeli osoba mahometańskiej lub mojżeszowej wiary, pozostająca w związku małżeńskim z osobą wyznania ewangelicko-augsburskiego lub reformowanego, wbrew podpisanemu przez siebie zobowiązaniu, dzieci swoje w niechrześcijańskiej wychowywała wierze, albo współmałżonka lub dzieci do przyjęcia swej wiary poprzez groźby i uwodzenia skłaniała, lub w dopełnianiu obrządków ich wyznania przeszkody im czyniła, to wówczas, uwzględniając okoliczności winę jej zwiększające lub zmniejszające (*exasperatio et mitigatio poenae*)”¹², podlegała ona karze pozbawienia wszelkich praw i zesłaniu na osiedlenie na Syberii, zaś jej małżeństwo podlegało rozwiązaniu (art. 192). Przepis ten nie w pełni był dostosowany do stanu prawnego obowiązującego w Królestwie Polskim, w którym istniał bezwzględny zakaz zawierania związków małżeńskich między ewangelikami a mahometanami¹³.

¹⁰ Wyznawcom wiary Mojżesza zesłanym na Syberię, jeżeli przeszli na wiarę chrześcijańską, zmieniano warunki odbywania kary na łagodniejsze i o połowę zmniejszano jej wymiar; W. Andrychiewicz, *Kara zesłania w teorii i prawodawstwach*, „Przegląd Sądowy” 1871, t. 11, s. 233.

¹¹ E. Kaczyńska, *Człowiek przed sądem. Społeczne aspekty przestępczości w Królestwie Polskim 1815-1914*, Warszawa 1982, s. 157.

¹² Okoliczności zwiększające winę określały art. 136-140 Kodeksu, natomiast zmniejszające winę określały art. 141-151.

¹³ W. Ćwik, *Adaptacja „Ułożenija o nakazanijach” z r. 1845 dla Królestwa Polskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G” 1988, vol. XXXV, 7, s. 167.

Szczególnie dużo uwagi w Kodeksie poświęcono ochronie osób należących do Kościoła prawosławnego, który mimo że był Kościołem panującym w Rosji, to także w prawie obowiązującym w Królestwie Polskim miał uprzywilejowany status.

Jeżeli ktoś osobę prawosławnego wyznania nakłonił do przejścia na inne chrześcijańskie wyznanie, podlegał zesłaniu na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej, a jeżeli nie był on od kar cielesnych prawem wyłączony, to oddawano go ponadto do poprawczych rot aresztanckich na czas od jednego roku do dwóch lat. Kiedy jednak powyższe przejście z wyznania prawosławnego na inne chrześcijańskie nastąpiło pod wpływem przymusu lub gwałtu, to wówczas jego sprawca podlegał pozbawieniu wszelkich praw i zesłaniu na osiedlenie w Syberii (art. 193).

Oczywiście całkowicie bezkarne, a nawet popierane przez władze, było przejście danej osoby z jakiegokolwiek wyznania na wyznanie prawosławne. W pierwotnej wersji projektu Kodeksu przewidywano nawet przejście podsądnego na wyznanie prawosławne jako jedną z okoliczności łagodzących wymiar kary. Ostatecznie Rada Państwa zrezygnowała z tego rozwiązania, stwierdzając, że w Królestwie mogłoby to mieć minimalne zastosowanie¹⁴.

Przechodzący z wyznania prawosławnego na inne wyznanie chrześcijańskie odsyłani byli także do zwierzchności duchownej dla upomnienia i nauki celem postąpienia z nim według prawideł Kościoła (art. 194).

Karalne było również usiłowanie przeciągnięcia osoby wyznania prawosławnego na inne chrześcijańskie wyznanie lub wciągnięcia jej do sekty kacerskiej lub dokonania odszczępieństwa. Sprawca takiego przestępstwa, jeżeli dopuścił się go: 1) pierwszy raz, tracił niektóre prawa i przywileje określone w art. 54¹⁵ Kodeksu i podlegał zamknięciu w domu poprawy na czas od jednego roku do dwóch lat; 2) po raz drugi, podlegał osadzeniu w twierdzy na czas od czterech do sześciu lat oraz tracił niektóre prawa i przywileje określone w art. 54 Kodeksu; 3) po raz trzeci, był zsyłany na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej oraz zamknięcie od jednego roku do dwóch lat, a jeżeli nie był prawem wyłączony od kar cielesnych¹⁶, to ponadto podlegał oddaniu do poprawczych rot aresztanckich na czas od dwóch do czterech lat. Jeśli ktoś natomiast świadomie usiłował skłonić osoby wyznania prawosławnego do przejścia na inne wyznania za pomocą szerzenia kazań i różnych

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Art. 54 Kodeksu. „Ze skazaniem na osadzenie w twierdzy od dwóch do sześciu lat, i na zamknięcie w domu poprawy od roku jednego do trzech lat, połączona jest utrata urzędów i utrata prawa wstępowania do rządowej lub innej publicznej służby, należenia do wyborów i obieralności na jakiegokolwiek urzędy, a nawet sprawowania opieki w skutek nadania przez radę familijną”.

¹⁶ Listę osób, które nie podlegały karom cielesnym, określono w Kodeksie na podstawie kryterium pochodzenia i stanowisko społeczne skazanego. Od tych kar wykluczał zatem cenzus urodzenia, majątku, wykształcenia i zawodowy. W praktyce kary te były stosowane tylko wobec chłopów i bezrolnych mieszkańców wsi oraz biedoty miejskiej; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. II. *Polska pod zaborami*, Kraków 1998, s. 119.

pism, podlegał karze zamknięcia w domu poprawy na czas od sześciu miesięcy do jednego roku, stosownie do stopnia jego winy uznanej przez sąd (art. 195).

Również rodzice, którzy prawem zobowiązani byli do wychowania swych dzieci w zasadach wyznania prawosławnego, a którzy je prowadzili do chrztu lub do innych sakramentów i wychowywali w zasadach innego chrześcijańskiego wyznania, podlegali karze osadzenia w wieży od jednego roku do dwóch lat. Dzieci ich natomiast miały być oddane na wychowanie krewnym prawosławnego wyznania lub w przypadku braku takowych były one oddawane na wychowanie wyznaczonym przez rząd opiekunom tego wyznania. Takiej samej karze jak rodzice, którzy prawem zobowiązani byli do wychowania swych dzieci w zasadach wyznania prawosławnego, podlegali również wspomniani wcześniej opiekunowie, którym powierzono dzieci wyznania prawosławnego i zamiast wychować je według zasad określonych w tym wyznaniu, wychowali je według zasad innego wyznania. Ponadto bezzwłocznie byli oni odsunięci od sprawowania opieki nad dziećmi (art. 196).

Karze osadzenia w wieży od trzech do sześciu miesięcy, zgodnie z art. 197 Kodeksu, podlegał także każdy, kto czyjemkolwiek dobrowolnemu przejściu na wyznanie prawosławne przeszkadzał. Jeżeli zaś, by nie dopuścić do takiego przejścia, użył gróźb, uciemiężenia lub gwałtu, to wówczas podlegał utracie niektórych praw i przywilejów określonych w art. 54 Kodeksu oraz zamknięciu w domu poprawy od dwóch do trzech lat.

Także każdy, kto wiedząc, że jego żona, dzieci lub inne osoby, nad którymi prawo powierzyło mu dozór i pieczę, mają zamiar odstąpić od wyznania prawosławnego, nie usiłował ich od tego zamiaru odwieść lub by im przeszkodzić uczynieniu tego, nie użył żadnych od niego zależnych, prawem dozwolonych środków, podlegał karze aresztu od trzech dni do trzech miesięcy. Wymiar kary w tym przypadku był zależny od stopnia jego winy, ponadto jeśli był wyznania prawosławnego, była nakładana także na niego pokuta kościelna (art. 198)¹⁷. Wprowadzenie do Kodeksu pokuty kościelnej nie oznaczało ani tego, że była ona uważana za karę kryminalną, ani że nastąpiła restytucja władzy sądów duchownych nad osobami świeckimi w sprawach karnych. Środek ten traktowano jako wyłącznie religijny, wprowadzony w interesie podsądnych, mający na celu oczyszczenie i uspokojenie ich sumienia oraz pojednanie z Bogiem według zasad religii chrześcijańskiej. Pod koniec obowiązywania Kodeksu pojawiły się postulaty usunięcia z niego pokuty kościelnej jako instytucji niebędącej środkiem prawnym¹⁸.

¹⁷ Rodzaj kościelnej pokuty i czas jej trwania oznaczane były przez zwierzchność duchowną. Zesłani na osiedlenie lub na mieszkanie na Syberii, którzy oprócz tego skazani zostali także na pokutę kościelną, odbywali ją na miejscu zesłania, w przeciągu czasu oznaczonego przez miejscową zwierzchność duchowną tego wyznania, do którego zesłany należał.

¹⁸ K. Gembarzewski, *O pokucie kościelnej w prawie karnym*, „Przegląd Sądowy” 1871, t. 10, s. 240-241, 246.

Karalne było również, według art. 199 Kodeksu, dopełnienie przez duchownego chrześcijańskiego niebędącego prawosławnym w stosunku do wyznawcy Kościoła prawosławnego określonych obrzędów religijnych o charakterze sakramentu¹⁹. W takim przypadku, jeżeli duchowny chrześcijański osobę wyznania prawosławnego świadomie dopuścił do spowiedzi, komunii, ostatniego namaszczenia oraz dziecko takiej osoby dopuścił do chrztu lub bierzmowania według swojego obrządku, podlegał karze. Jeśli dopuścił się tego pierwszy raz, podlegał usunięciu od sprawowania obowiązków na czas od sześciu do miesięcy do jednego roku. Natomiast jeżeli dopuścił się tego drugi raz, pozbawiany był duchownej godności i oddawany pod dozór policji. Jeśli natomiast sprawca omawianego przestępstwa dopuścił się go, będąc nieświadomym jakiego bądź z powyższych obrzędów religijnych, względnie tego, że ma do czynienia z osobą wyznania prawosławnego, to wówczas udzielano mu surowej nagany, uznając jego nieostrożność za niezgodną z ważnością jego powołania.

Karze podlegał także duchowny chrześcijański, niebędący jednak duchownym prawosławnym, który wykladał katechizm nieletnim wyznania prawosławnego lub nauczał ich wyobrażeń przeciwnych religii prawosławnej. Podlegał on tej karze nawet wtedy, gdy nie udowodniono mu, że miał zamiar odwieść tych nieletnich od ich wyznania. Jeżeli dopuścił się tego pierwszy raz, podlegał usunięciu od sprawowania obowiązków duchownego przez jeden rok do trzech lat. Natomiast gdy dopuścił się tego drugi raz, był pozbawiany duchownej godności i osadzany w wieży na czas od jednego roku do dwóch lat²⁰, a następnie po odbyciu tej kary oddawany był pod dozór policji (art. 200).

Również osoby, które na publicznym zgromadzeniu osób wszczynały nieprzyzwoite spory, sprzeczki lub kłótnie na temat różnic między wyznaniem religijnymi, stosownie do okoliczności zwiększających lub zmniejszających ich winę podlegały karze: 1) surowej nagany od sądu albo 2) karze pieniężnej od pięciu do dziesięciu rubli, albo 3) karze aresztu od trzech do siedmiu dni (art. 201).

Zapoczątkowane wprowadzeniem Kodeksu zmiany w prawie karnym obowiązującym w Królestwie Polskim były nieprzyjazne dla wszystkich wyznań poza

¹⁹ Art. 212 Kodeksu przewidywał także odpowiedzialność karną duchownego, który pochował zmarłego chrześcijanina prawosławnego lub też rzymsko-katolickiego, ormianogregoriańskiego, ormianokatolickiego lub jednego z protestanckich wyznań, bez dopełnienia należytych chrześcijańskich tegoż wyznania obrzędów. Podlegał on wówczas karze aresztu od trzech tygodni do trzech miesięcy, stosownie do okoliczności winę jego zwiększających lub zmniejszających. Wyłączony był on od odpowiedzialności przewidzianej w tym przepisie w przypadku oczywistej niemożności lub wielkiej trudności wezwania właściwego duchownego dla pochowania zmarłego z powodu wojny, zarazy i innych nadzwyczajnych wypadków.

²⁰ Zgodnie z art. 92 Kodeksu duchowni świeccy i zakonni skazani na czasowe uwięzienie, w przypadkach, w których nie była z nim połączona utrata niektórych szczególnych praw i przywilejów, odsyłani byli nie w miejsce tegoż uwięzienia, lecz do swojej diecezjalnej zwierzchności, dla skazania podług jej rozporządzenia. Również nagany i napomnienia, które miały im być czynione, były dokonywane wskutek rozporządzenia i w imieniu tejże zwierzchności.

prawosławiem. Jego zadaniem było utrudnianie sprawowania kultu i prowadzenia działalności misyjnej wiążącej się ściśle z wolnością przekonań oraz dyskryminowanie poszczególnych wyznań w taki sposób, aby z czasem znaczna część mieszkańców przyjęła religię państwową, która miała umacniać carskie panowanie²¹.

Kary za przewinienia przeciwko religii przewidziane w Kodeksie były szczególnie drastyczne. Dla porównania za analogiczne przewinienia we Francji w tym samym czasie wymierzano najwyżej 2 tygodnie aresztu²². Nadmierną surowość kar przewidzianych w Kodeksie, w tym także za przestępstwa przeciwko religii, które miały zdecydowanie charakter odstrasżający, złagodzano, wydając 17 kwietnia 1863 r. ukaz o złagodzeniu kar głównych i poprawczych w Królestwie Polskim²³.

Ujęcie przestępstw przeciwko religii w Kodeksie świadczyło o powiązaniu państwa z Kościołem, idącym w parze z duchem nietolerancji wobec wyznań i sekt uznanych za szkodliwe. Jak to określiła Rada Stanu Królestwa, w dobie reform margrabiego Aleksandra Wielopolskiego „przypominało ono czasy wojen religijnych i spalenie Husa”²⁴. W ramach wspomnianych reform (ulg dla wyznania rzymskokatolickiego) Wielopolski w czerwcu 1862 r. ogłosił zmiany w artykułach Kodeksu co do odstępstwa od wiary oraz co do odpowiedzialności karnej osób duchownych²⁵, ale tak jak wszystkie jego reformy nie utrzymały się one po wybuchu powstania styczniowego. Znaczenie przestępstw religijnych określonych w Kodeksie potęgował dodatkowo fakt, że system prawa małżeńskiego w Królestwie Polskim miał charakter wyznaniowy²⁶. W ramach przedpowstaniowych reform 25 listopada 1861 r. Rada Stanu zniosła także Kodeks z 1847 r. i wznowiła sejmową ustawę karną z 1818 r., która chociaż nigdy nie była uważana za wzór doskonałości, to jednak pod względem ducha i wykładu miała niezmierną wyższość nad następującym po niej kodeksem z 1847 r.²⁷ Reaktywowany Kodeks Karzący w Królestwie odnośnie do odwiezienia od wiary wprowadzał istotne zmiany. W kodeksie bowiem odstępujący od religii chrześcijańskiej nie podlegał żadnej karze, której podlegał jedynie ten, kto „chrześcijanina do odstąpienia od religii chrześcijańskiej uwiedzie” lub do tego

²¹ P. Ludwiczak, *Prawo karne Królestwa Polskiego w latach 1815-1905 a sprawowanie kultu religijnego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, t. LXX, z. 1, s. 233.

²² E. Kaczyńska, *loc. cit.*

²³ J. Koredczuk, *Bluznierstwo i obraza religii według Kodeksu kar głównych i poprawczych z 1847 i 1866 roku*, [w:] P. Sobczyk, P. Steczkowski (red.), *Człowiek. Państwo. Kościół. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu profesorowi Arturowi Mezglewskiemu*, Lublin 2020, s. 166.

²⁴ W. Ćwik, *Prawo karne*, [w:] J. Bardach, M. Senkowska-Gluck (red.), *Historia państwa i prawa Polski*, t. III. *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981, s. 551-552.

²⁵ W. Spasowicz, *Życie i polityka margrabiego Wielopolskiego. Epizod z dziejów kwestii polskiej w Rosji*, [w:] *idem*, *Pisma*, t. III, Petersburg 1892, s. 261.

²⁶ J. Koredczuk, *Kodeks Karzący a Kodeks Kar Głównych i Poprawczych*, [w:] L. Mażewski (red.), *Królestwo Polskie w okresie namiestnictwa Iwana Paskiewicza (1832-1856). System polityczny, prawo i statut organiczny z 26 lutego 1832 r.*, Radzymin 2015, s. 243.

²⁷ W. Spasowicz, *Życie i polityka...*, s. 217.

nakłaniał²⁸. Wspomniana decyzja Rady Stanu nie doczekała się jednakże w praktyce realizacji i wszystko pozostało po staremu.

Kodeks z 1847 r. mimo przyjęcia pewnych nowoczesnych rozwiązań stanowił w istocie rzeczy typową kodyfikację państwa absolutyzmu policyjnego, dostosowaną do realiów ustroju feudalno-pańszczyźnianego istniejącego w Królestwie Polskim²⁹. Kodeks z 1847 r. obowiązywał do roku 1876, kiedy to rozciągnięto na Królestwo Polskie ustawodawstwo rosyjskie i zaczął w nim obowiązywać rosyjski kodeks karny z 1866 r. (*Ułożenije o nakazaniach ugodownych i isprawitielnych*), będący nową wersją rosyjskiego Kodeksu kar głównych i poprawczych z 1845 r.³⁰ Różniła się ona od Kodeksu z 1847 r. odnośnie do przestępstw przeciwko religii tym, że w przypadku niektórych spośród nich nastąpiła zmiana przewidzianej kary lub jej wymiar. Najistotniejszą jednak zmianą był całkowity brak w kodeksie z 1866 r. odniesień do Kościoła rzymskokatolickiego.

W Królestwie Polskim praktycznie nie było możliwości swobodnej zmiany wyznania. Kodeks to jeszcze bardziej utwierdzał, nakładając na wyznawców wszystkich religii obowiązek zapobiegania odstępstwom od wiary prawosławnej. Warto także zwrócić uwagę na art. 168 Kodeksu, który stanowił, że w przypadku przejścia z Kościoła prawosławnego do innego chrześcijańskiego wyznania, które chociażby byłoby w Cesarstwie lub Królestwie dozwolone, to nawet mimo przedawnienia nie skutkowało to umorzeniem kar postanowionych na odstąpienie zupełne od wiary chrześcijańskiej, przestępstwa te bowiem trwały dopóty, dopóki winni nie powrócili (w przypadku prawosławnych) bądź nie wstąpili do usankcjonowanego prawem wyznania chrześcijańskiego (pozostali chrześcijanie). Siłę Kościoła prawosławnego w tym przypadku budowano jednakże na strachu i przymusie wynikającym z Kodeksu. Obowiązywanie kar w Kodeksie za odwiedzenie od wiary pozostawało ponadto w sprzeczności z formalnie obowiązującą konstytucją Królestwa z 1815 r. Zniesienie uzależnienia karalności od wyznania na ziemiach polskich nie nastąpiło nawet po opublikowaniu ukazu tolerancyjnego z dnia 17/30 kwietnia 1905 r.³¹, ponieważ z kolei nawiązujący do niego ukaz z dnia 14/27 marca 1906 r. zaprowadził przepisy karne wyznaniowe przewidziane w kodeksie Tagancewa. Stało się to dopiero po wejściu w życie kodeksu karnego z 1932 r. Wcześniej-
sze bowiem uchwalenie konstytucji marcowej w 1921 r. i jej art. 96, deklarujący

²⁸ J. Śliwowski, *Kodeks karzący Królestwa Polskiego (1818 r.). Historia jego powstania i próba krytycznej analizy*, Warszawa 1958, s. 258-259.

²⁹ J. Markiewicz, *Przestępstwa przeciwko rodzinie w kodeksie kar głównych i poprawczych z 1847 r.*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 2006, t. II, z. 1, s. 92.

³⁰ K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4. *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, Warszawa 1982, s. 239, 656.

³¹ Por. o nim: J. Łupiński, *Ukaz tolerancyjny cara Mikołaja II z 17/30 kwietnia 1905 roku*, „Saeculum Christianum” 2001, R. 8, nr 1, s. 83-200; W. Kołbuk, *Skutki carskiego ukazu tolerancyjnego z 1905 roku na ziemi chełmsko-podlaskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 1997-1998, t. XLV-XLVI, z. 7, s. 239-249.

równouprawnienie wszystkich obywateli wobec prawa, nie spowodowało milczącego uchylecia szeregu prorosyjskich przepisów karnych³².

Bibliografia

- Andrychiewicz W., *Kara zesłania w teorii i prawodawstwach*, „Przegląd Sądowy” 1871, t. 11.
- Borowski W.M., *Bluźnierstwo, znieważenie świętości i profanacja, według kodeksu karnego z 1903 roku*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1925, R. 53, nr 17.
- Ćwik W., *Adaptacja „Ułożenija o nakazanijach” z r. 1845 dla Królestwa Polskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G” 1988, vol. XXXV, no 7.
- Ćwik W., *Prawo karne*, [w:] J. Bardach, M. Senkowska-Gluck (red.), *Historia państwa i prawa Polski*, t. III. *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981.
- Gembarzewski K., *O pokucie kościelnej w prawie karnym*, „Przegląd Sądowy” 1871, t. 10.
- Grzybowski K., *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4. *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, Warszawa 1982.
- Hube R., *Historia prawa karnego ruskiego*, t. I, cz. 2. *Panowanie cesarza Mikołaja I i Aleksandra II*, Warszawa 1872.
- Jagiello P., *Apostazja od katolicyzmu w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2016, z. X.
- Kaczyńska E., *Człowiek przed sądem. Społeczne aspekty przestępczości w Królestwie Polskim 1815-1914*, Warszawa 1982.
- Kołbuk W., *Skutki carskiego ukazu tolerancyjnego z 1905 roku na ziemi chełmsko-podlaskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 1997-1998, t. XLV-XLVI, z. 7.
- Koredczuk J., *Bluźnierstwo i obraza religii według Kodeksu kar głównych i poprawczych z 1847 i 1866 roku*, [w:] P. Sobczyk, P. Steczkowski (red.), *Człowiek. Państwo. Kościół. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu profesorowi Arturowi Mezglewskiemu*, Lublin 2020.
- Koredczuk J., *Kodeks Karzący a Kodeks Kar Głównych i Poprawczych*, [w:] L. Mażewski (red.), *Królestwo Polskie w okresie namiestnictwa Iwana Paskiewicza (1832-1856). System polityczny, prawo i statut organiczny z 26 lutego 1832 r.*, Radzymin 2015.
- Ludwiczak P., *Prawo karne Królestwa Polskiego w latach 1815-1905 a sprawowanie kultu religijnego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, t. LXX, z. 1.
- Łupiński J., *Ukaz tolerancyjny cara Mikołaja II z 17/30 kwietnia 1905 roku*, „Saeculum Christianum” 2001, R. 8, nr 1.

³² P. Ludwiczak, *Prawo karne...*, s. 227-229, 234.

- Maciejowski F., *Wykład prawa karnego w ogólności z zastosowaniem Kodexu kar głównych i poprawczych z dniem 20 grudnia/1 stycznia 1848 r. w Królestwie Polskim obowiązującego tudzież ustawy przechodniej i instrukcyi dla sądów*, Warszawa 1848.
- Markiewicz J., *Przestępstwa przeciwko rodzinie w kodeksie kar głównych i poprawczych z 1847 r.*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 2006, t. II, z. 1.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. II. *Polska pod zaborami*, Kraków 1998.
- Sadowski P., *Apostazja i abiuracja – zagadnienie odstępstwa i powrotu do wiary i Kościoła*, „Studia Diecezji Radomskiej” 2007, R. 8.
- Spasowicz W., *Życie i polityka margrabiego Wielopolskiego. Epizod z dziejów kwestji polskiej w Rosji*, [w:] W. Spasowicz, *Pisma*, t. III, Petersburg 1892.
- Śliwowski J., *Kodeks karzący Królestwa Polskiego (1818 r.). Historia jego powstania i próba krytycznej analizy*, Warszawa 1958.
- Treść najważniejszych przepisów w kodeksie kar głównych i poprawczych zawartych. Z niektórymi objaśnieniami, do obwieszczenia ludowi przeznaczona*, Warszawa 1847.
- Zarzycki Z., *Wolność religijna w pierwszych polskich konstytucjach do połowy XIX w.*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2010, t. 13.

Streszczenie: Przestępstwa przeciwko religii w Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych uznano za bardzo ważne, zaliczając je do przestępstw dotyczących bezpośrednio Rządu. Religię w Kodeksie uznano za główną podstawę porządku i pomyślności społeczeństw. Dlatego twórcy Kodeksu uznali za konieczne przeciwstawić się zamachom dążącym do zachwiania wiary chrześcijańskiej, a szczególnie prawosławnej. Jednym z takich zamachów godzących w fundamenty religijne państwa było odstępienie od wiary, czyli apostazja. Szczególnej ochronie na podstawie Kodeksu podlegała religia prawosławna jako religia panująca nie tylko w Rosji, ale również w Królestwie Polskim. Przepisy Kodeksu obowiązujące w Królestwie z jednej strony chroniły Kościół katolicki przed zamachami na niego, z drugiej zaś strony były formą represji w imię ochrony uprzywilejowanej pozycji Kościoła prawosławnego.

Słowa kluczowe: Kodeks Kar Głównych i Poprawczych, Kościół prawosławny, Królestwo Polskie, odwiedzenie od wiary, przestępstwa przeciwko religii, wyznanie chrześcijańskie